

Political Components Affecting Iran-Tajikistan Relations (2010-2020): Substrates for the Transition from Divergence to a Stable Convergence Process

Reza Simbar

Professor, Political Science Department, Faculty of Literature and
Humanities University of Guilan

Omid Rahimi¹

Ph.D. candidate, International Relations, Political Science
Department, Faculty of Literature and Humanities, University of
Guilan

(Date received: 17 March 2021- Date approved: 21 February 2022)

Abstract

Introduction: Foreign policy is affected by various political components of transition from decision making to implementation of decisions. This process should be proportional to the countries' sources of foreign policy, as well as obtaining feedback. According to this conceptualization, Iran's relations with Tajikistan have moved from activeness to a period of stagnation and passivity since 2010. In the first period, the Islamic Republic of Iran has undergone an active process of strategic instrument-making (as a political component). However, this process has not been stable. The incidents of September 2015, banning the Islamic Renaissance Party of Tajikistan (IRPT) and at the same time accusing Iran of supporting a coup in Tajikistan stopped the process of convergence in the two Persian-speaking countries. In the second period, conversely, slowing down the political advantages and instrument-making process and neutralizing Iran's foreign policy instruments in Tajikistan has taken place. This period started in 2015 and peaked in 2018, while Saudi relations with Tajikistan were the warmest it had been since independence. However, Iran and Tajikistan have started a new era of reviving relations through a convergence process. Stabilizing the process is now a common question for both states.

Research Question: This paper aims to answer the question: Despite the revival of relations beginning in 2019, how will the transition of

1 E-mail: omid.rahimi69@gmail.com (Corresponding author)

relations between the two countries from divergence to a stable process of convergence take place from the perspective of political components such as foreign policy tools?

Research Hypothesis: In response, the hypothesis that this article puts forward is that the process of reviving foreign policy components and instruments could be achieved through discourse, legal, and political context of the Tajik Peace Accord; starting from economics, culture, politics, and ultimately a security-political framework to resolve the issue of the Islamic Renaissance Party of Tajikistan.

Methodology (and Theoretical Framework if there are): The paper uses a qualitative method to analyze the transition of Iran-Tajikistan relations from divergence to stability in convergence. The theoretical-conceptual framework has been based on concepts such as foreign policy instruments and instrument-making and instrumentalization in foreign policy. The data are collected based on library resources and published archives and analyzed based on the theoretical and conceptual framework presented.

Results and discussion: Iran and Tajikistan have started a thaw in relations since 2019, while the key issues remain. Despite Iran not hosting the IRPT leaders and members anymore since 2016, the party situation in Europe was still a significant obstacle in the Tajik-Iranian relations. However, the two governments, considering the increasing costs of sour relations and in favor of new plans in their foreign and domestic politics such as the power shift in Tajikistan and Iran's pivot to the East, as well as the escalation of the crisis in Afghanistan, more determined to ignore the remaining issues temporarily. However, the process of reviving the relations since 2019 has not been stable. In the short period of 2019 to 2021, the relations have had many ups and downs; from bilateral meetings of high-ranking officials to summoning the ambassadors and conveying harsh criticism. In this regard, first, the Islamic Republic of Iran should start reviving the old instruments or creating new ones based on mutual interests while considering the sensitivities. Starting to recover from trade and economic relations is a serious and sensible step for Tehran. However, along with this process, a political guarantee mechanism must be devised to reduce the risk of trade and investment to influence and improve trade. At the same time, restoring Iran's cultural perspective in Tajikistan is also a vital area of this process. It could be pursued through the axis of Persian-speaking countries focusing on cooperation in the Afghan peace process, reopening Iranian cultural centers and establishing new institutions, developing cultural

interactions of Iranian-Tajik elites, and in brief, applying a promoted cultural diplomacy. This could upgrade and recover the image of Iran in Tajikistan's public opinion, complementing economic and trade ties. However, this trend also requires the development of political relations at the macro level. At a higher level, the revival of political relations through the activation of bilateral and multilateral political mechanisms is another requirement for overcoming the recession. In this regard, increasing political interactions and meetings between high-ranking officials of the two countries, especially at the level of presidents, should be on the agenda. Furthermore, joint alignments on regional and international issues can provide the Islamic Republic of Iran with a level of political convergence as a foreign policy instrument. Among these issues are the political and bilateral consultations between Tehran and Dushanbe on the future of security and stability in Afghanistan. Finally, at the highest level, Tehran should present a comprehensive and precise multilateral political and security platform to resolve the issue of the IRPT permanently. Russia is a significant player in this proposed multilateral framework, and the legal, political, and discourse context can be reconciled with the 1997 Peace Accord.

Conclusion: For stabilizing the convergence process in the bilateral relations between Iran and Tajikistan, Iran should pay special attention to the revival of its foreign policy instruments. In this regard, finding a permanent solution or at least a stable situation for the issue of IRPT with Tajikistan is a crucial point. However, this process cannot be a short-term goal, but a result process based on less sensitive and indirect processes such as economic and cultural convergence. On a higher level, the cooperation and coordination on the issue of Afghanistan is another influential factor that can affect the process. Ultimately, when a certain level of trust is achieved on mentioned subjects, creating a multilateral framework (especially with Russia) for the permanent solution or a stable situation of IRPT issue could be achieved. The instrument making and instrumentalization in foreign policy should be under attention through all these processes. The final resultshān also affect Iran's active role in Central Asia.

Keywords

Foreign Policy Instrument, Iran, Tajikistan, IRPT, Russia, Tajik Peace, Stable Convergence Process

مؤلفه‌های سیاسی تأثیرگذار بر روابط ایران و تاجیکستان (۲۰۱۰-۲۰۲۰)؛ بسترهای گذار از واگرایی به ثبات در همگرایی

رضا سیمبر

استاد، گروه علوم سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان

امید رحیمی*

دانشجوی دکتری، روابط بین الملل، گروه علوم سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۲۷ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۲)

چکیده

سیاست خارجی کشورها برای گذار از مرحله تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری به حوزه کاربست تصمیم‌ها، متأثر از مؤلفه‌های سیاسی مختلفی است که متناسب با منابع سیاست خارجی و براساس بازخوردهای کاربست تصمیم‌ها شکل گرفته باشد. با اتکا به این اصل، روابط ایران و تاجیکستان در سال‌های اخیر متأثر از مؤلفه‌های سیاسی گوناگون پس از یک دوره نقش‌آفرینی فعال، وارد یک دوره رکود و انفعال در سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ شد. در دوره نخست، ایران فرایند فعال از ابزارسازی راهبردی را در قالب مؤلفه‌های سیاسی و در دوره دوم برعکس، فرایندی از توقف استفاده از مؤلفه‌های سیاسی و خنثی‌سازی ابزارهای سیاست خارجی در تاجیکستان را گذرانده است. در این نوشتار در پی پاسخ این پرسش هستیم که با وجود آغاز روند احیای روابط از سال ۲۰۱۹، گذار روابط دو کشور از واگرایی به ایجاد یک ثبات در روابط همگرایانه، از دیدگاه مؤلفه‌های سیاسی همچون ابزارهای سیاست خارجی چگونه است؟ در پاسخ، این فرضیه مطرح می‌شود که روند احیای مؤلفه‌های سیاسی در قالب ابزارهای سیاست خارجی به ترتیب از اقتصاد، فرهنگ، سیاست و ارائه چارچوبی امنیتی - سیاسی برای حل و فصل مسئله حزب نهضت اسلامی تحقق می‌یابد که می‌تواند ضمن گذار از واگرایی، ثبات در همگرایی را به ارمغان آورد. در این نوشتار می‌کوشیم به روش کیفی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای الگویی تحلیلی برای این دوره گذار ارائه دهیم.

واژگان اصلی

ابزار سیاست خارجی، ایران، تاجیکستان، حزب نهضت اسلامی، روسیه، صلح تاجیکستان.

مقدمه

منطقه آسیای مرکزی پس از فروپاشی اتحاد شوروی به سرعت به یکی از حوزه‌های منافع راهبردی جمهوری اسلامی ایران تبدیل شد. تجربه تاریخی تنش‌ها با اتحاد شوروی عامل جدی در این زمینه محسوب می‌شد. پیش از این یکبار مناطق شمالی ایران را نیروهای ارتش سرخ در جنگ جهانی دوم در چارچوب نیروهای متفقین اشغال کرده بودند. پس از انقلاب اسلامی نیز حمایت‌های حزب کمونیست، نیروی امنیتی کاگب و دولت شوروی از جریان‌های سیاسی چپ در ایران مانند حزب توده چالش‌هایی جدی به وجود آورده بود. حتی در بحران‌های سال‌های نخست پس از انقلاب در مناطق شمالی، مانند آشوب گنبدکاووس نیز دوباره نقش نیروهای چپ مانند خلق ترکمن آشکارا دیده می‌شد. پس از آن نیز آغاز جنگ تحمیلی دولت صدام حسین در عراق علیه جمهوری اسلامی ایران که میلیاردها دلار خسارت و صدها هزار شهید و زخمی را بر ایران تحمیل کرد، به واسطه حمایت‌های اتحاد شوروی بود. از این دیدگاه، دوره حدود ۱۲ ساله (۱۹۷۹ تا ۱۹۹۱) همسایگی ایران و اتحاد شوروی، دوره بسیار پرتنش با چالش‌های بسیار بوده است.

در چنین شرایطی فروپاشی اتحاد شوروی، انحلال حزب کمونیست و اردوگاه شرق در جهان، فرصتی طلایی برای ایران محسوب می‌شد. تهران در سال‌های آخر منتهی به فروپاشی اتحاد شوروی تلاش‌هایی را در راستای بازسازی روابط با مسکو آغاز کرده بود. ایران استقلال جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز را شناسایی کرد و راهبرد امنیتی خود را در این مناطق سازگار با «بازنگشتن شوروی» تنظیم کرد. این تحولات با الزام‌های دیگری نیز همراه شد. فروپاشی اتحاد شوروی و کاهش تسلط سیاسی و مدیریتی مسکو به مرزهای فدراسیون روسیه، سبب به وجود آمدن خلأ قدرت در مناطق پیرامونی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی شد که می‌توانست در صورت نادیده گرفتن، با تهدیدهای جدیدی جایگزین شود. در کنار این موضوع، این جمهوری‌ها بخشی از حوزه فرهنگی و تمدنی ایران بزرگ به‌شمار می‌آمدند و پس از ۷۰ سال سرکوب ایده‌های ملی‌گرایانه و اسلام‌گرایانه در دوره کمونیسم، اکنون با فضایی بازتر روبه‌رو بودند و در این زمینه نیز ابراز تمایل می‌کردند. در نتیجه چنین شرایطی، ایران فرایند بازیگری فعالی را در جمهوری‌های آسیای مرکزی آغاز کرد. ایران از نخستین کشورهایی بود که استقلال جمهوری‌های منطقه را به رسمیت شناخت و در این کشورها سفارتخانه ایجاد کرد. تا نیمه دهه ۱۹۹۰ ایران به تقریب جزو پنج شریک تجاری اصلی جمهوری‌های منطقه بود.

در این میان روابط ایران و تاجیکستان به دلیل برخی ویژگی‌ها ابعاد کیفی تری داشت. ایران اولین کشوری بود که استقلال این جمهوری را به رسمیت شناخت و سفارتخانه خود را در ژانویه ۱۹۹۲ شهر دوشنبه بنیان نهاد (Ebrahimi, Navakhti Moghaddam & Osuli, 2021:331). از

سویی، حضور نیروهای اسلام‌گرا و ملی‌گرای علاقه‌مند به ایران در این کشور از قدرت بیشتری در مقایسه با چهار جمهوری دیگر برخوردار بود. همچنین ایران تجربه‌ای چندساله در شمال افغانستان و تعامل با نیروهای تاجیک در جبهه شمال داشت که به‌خودی‌خود بر روند روابط و دسترسی به تاجیکستان تأثیرگذار بود. برآیند این موضوع‌ها به حضور پررنگ ایران در تحولات این منطقه و نقش‌آفرینی فعال در فرایندهایی مانند صلح تاجیکان پس از بروز جنگ داخلی در این کشور منجر شد. در دوران پس از صلح نیز ایران به‌واسطه نقش ضمانتی که در فرایند صلح داشت، توانست روابط خود را با دولت امامعلی رحمان و نیروهای اتحاد مخالفان توسعه دهد و به یکی از مهم‌ترین شریک‌های این جمهوری تبدیل شود. همچنین در فرایند تحولات تاجیکستان، روسیه نخستین بار نقش و بازیگری فعال ایران در منطقه را به‌رسمیت شناخت و در کنار تهران پای میز مذاکره با تاجیکان نشست.

در سال‌های اخیر این روابط بسیار کم‌رنگ شده و از سال ۲۰۱۵ به بعد به پایین‌ترین سطح ممکن رسیده است. روند همگرایی‌های که در روابط ایران و تاجیکستان از سال ۱۹۹۷ به بعد آغاز شده بود، تا سال ۲۰۱۲ روند به‌نسبت پایداری را با برخی فرازونشیب‌های جزئی، در ارتقای همگرایی دو کشور گذراند. اما در سال ۲۰۱۵ این روند دچار تحول شد که بروز یک دوره واگرایی ۴ ساله را تا سال ۲۰۱۹ بر روابط تهران و دوشنبه تحمیل کرد. این بی‌ثباتی‌ها در روند روابط دوجانبه متأثر از مؤلفه‌های سیاسی بوده است. دو کشور تلاش‌هایی را برای گذار از واگرایی و آغاز دور جدیدی از روندهای پایدار همگرایی‌ها آغاز کرده‌اند. اما در این میان نقش مؤلفه‌های سیاسی تأثیرگذار بر روابط که می‌توان بخشی از آن‌ها را در چارچوب مفهوم ابزارهای سیاسی و ابزارسازی در سیاست خارجی تعبیر کرد، عاملی است که در چگونگی این گذار از واگرایی و تثبیت روند همگرایی، بسیار اهمیت دارد.

پیشینه پژوهش

در پنج سال اخیر در حوزه تحولات جدید روابط ایران و تاجیکستان چند اثر علمی در ادبیات پارسی چاپ شده است که به‌نوعی تحولات بعد از سال ۲۰۱۵ را بررسی و ارزیابی کرده‌اند. حبیب‌الله ابوالحسن شیرازی (۱۳۹۷) در مقاله «روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران و تاجیکستان؛ بسترهای همگرایی و زمینه‌های واگرایی» عوامل همگرایی و واگرایی ایران و تاجیکستان را با تمرکز بر تحولات بعد از سال ۱۳۹۴ در روابط دو کشور مبتنی بر نظریه همگرایی بررسی و تحلیل می‌کند. در این مقاله شماری از مؤلفه‌های ساختاری و غیرساختاری در مبانی همگرایی و واگرایی تهران و دوشنبه را مطرح کرده و سرانجام تدوین راهبرد مدون و همه‌جانبه را برای بهبود و توسعه روابط با تأکید بر فرهنگ و اقتصاد طرح می‌کند. حمید

احمدی (۱۳۹۸) نیز در مقاله «روابط فرهنگی ایران و تاجیکستان: زنده‌کردن خط نیاکان و چالش سیاست» روابط فرهنگی دو کشور را در پرتو روابط سیاسی با محوریت الفبای نیاکان بررسی می‌کند. او ضمن ارائه یک ارزیابی تاریخی از روند روابط دو کشور در حوزه الفبا و خط در دو دهه گذشته، عوامل سیاسی را مانع تحقق تأثیرگذاری اشتراک‌های فرهنگی در روابط دوجانبه معرفی می‌کند. نصراللهی و ابوالحسن شیرازی (۱۳۹۹) در مقاله «جمهوری اسلامی و آسیای مرکزی: امکان‌سنجی هم‌سویی در سیاست خارجی با تأکید بر کشور تاجیکستان» از دیدگاه رویکردهای مبتنی بر نظریه‌های همگرایی چارچوب‌های ایدئولوژیک و عملگرایی روابط ایران با کشورهای آسیای مرکزی را با تمرکز بر تاجیکستان بیان می‌کنند. آن‌ها ضمن ارائه چارچوب تحلیلی از سیاست خارجی ایران در برابر منطقه آسیای مرکزی، با بررسی عوامل همگرایی ایران و تاجیکستان، سردی روابط با تاجیکستان را عاملی برای افزایش هزینه‌های راهبردی تهران بیان و به‌کارگیری راهبردی مبتنی بر اقتصاد و فرهنگ توصیه می‌کند.

در میان منابع غیرپارسی نیز برخی آثار علمی روابط ایران و تاجیکستان را بررسی و ارزیابی کرده‌اند. شاکر (۲۰۱۷)^۱ در مقاله «روابط ایران و تاجیکستان: چالش‌های داخلی و خارجی» همراه با ارزیابی جایگاه آسیای مرکزی در سیاست خارجی ایران و بررسی روند روابط ایران و تاجیکستان، عوامل سردی روابط دو کشور بعد از سال ۲۰۱۵ را در دو دسته عوامل مربوط با دو کشور و مؤلفه‌های مربوط با بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی ارائه می‌کند. شفیع‌اف (۲۰۱۶)^۲ نیز در مقاله‌ای با عنوان «ایران و تاجیکستان: داستان عشق و نفرت» روابط ایران و تاجیکستان را در سال‌های بعد از استقلال با محوریت حزب نهضت اسلامی بررسی کرده است و نقش عربستان سعودی را در روند جدید سردی روابط ارزیابی و تحلیل می‌کند. نعمت‌اف (۲۰۱۶)^۳ نیز در مقاله «جامعه قومی-فرهنگی به‌عنوان یکی از اصول ارتباطات ایران و تاجیکستان» عوامل فرهنگی را صرف‌نظر از اختلاف نظرهای سیاسی و مذهبی، عاملی در نزدیکی ایران و تاجیکستان می‌داند. او در زمینه توسعه روابط دو کشور بر دیپلماسی عمومی تأکید می‌کند. باید گفت هیچ‌کدام از این آثار بر ساختارهای سیاسی روابط ایران-تاجیکستان از دیدگاه ابزارسازی تمرکز نداشته و روند ارزیابی روابط را نیز تحلیل و ارزیابی نکرده‌اند. این‌ها را هدف اصلی این نوشتار در نظر گرفته‌ایم.

1. Mohammad Shakir
2. Abdulfattoh Shafiev
3. НЕЪМАТОВ ИКРОМИДДИН

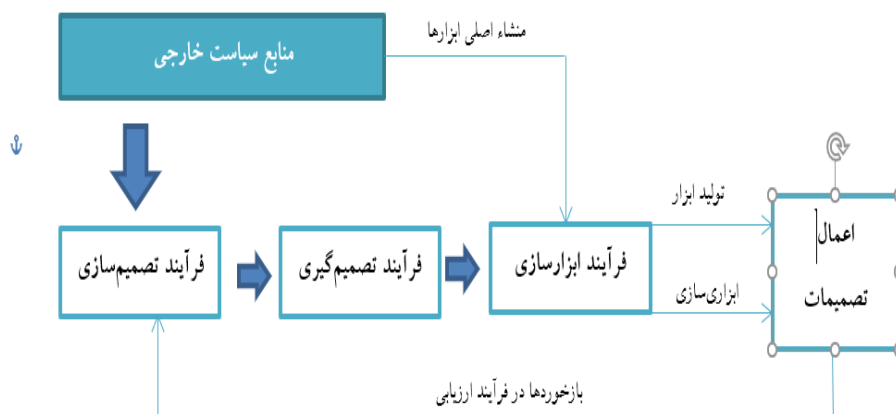
ابزارهای سیاست خارجی، ابزارسازی

مفهوم‌سازی سیاست خارجی با افزایش وابستگی متقابل کشورها به مرور تکامل یافته است و مدل‌های جدیدتر با پیچیدگی‌های بیشتری همراه شده‌اند. به صورت سنتی، قدرت، اصلی‌ترین هدایت‌گر سیاست خارجی در نظر گرفته می‌شود، اما با تحول در ماهیت و کارکردهای قدرت، عناصر برسازنده سیاست خارجی نیز دچار تحول شده‌اند. این عناصر که هدایت‌گر و پیش‌برنده سیاست خارجی محسوب می‌شوند، با عنوان «ابزارهای سیاست خارجی»^۱ از آن‌ها یاد می‌شود. در چارچوب‌های نوین مفهوم‌سازی سیاست خارجی، نخبگان سیاسی هدف‌های مورد نظر را متناسب با روابط قدرت و منطق هزینه و فایده مشخص و فضای ساختاری پیرامونی را ارزیابی و منافع مورد نظر را ترسیم می‌کنند. پس از این مراحل، فرآیند تدارک ابزارهای سیاست خارجی برای کاربست سیاست‌ها در نظر گرفته می‌شوند (Ipek, 2013: 177). برخی دیدگاه‌ها نیز مانند مینون و سدلمیر با تأکید بر این موضوع، معتقدند هدف‌های سیاست خارجی شکل‌دهنده ابزارها هستند (Menon & Sedelmeier, 2010: 76). به بیانی، ابزارهای سیاست خارجی علاوه بر کارکرد پسینی در اجرای سیاست خارجی، ارزش پیشینی در شکل‌دهی به سیاست‌ها متناسب با ابزارها دارند.

از این دیدگاه، به تناسب تکامل مدل‌های اعمال سیاست خارجی، ابزارهای سیاست خارجی نیز متنوع شده‌اند. سنتی‌ترین و البته کارآمدترین ابزار اعمال سیاست خارجی، قدرت نظامی است. توانمندی‌های نظامی حتی به صورت بالقوه نیز ابزاری قدرتمند در سیاست خارجی محسوب می‌شوند که البته در بسیاری از موارد در سایه کارکرد مؤثر ابزارهای غیرنظامی ترجیح داده نمی‌شوند (Atanassova-Cornelis, 2010: 291). در گونه‌های غیرنظامی، نفوذ به عنوان گونه‌ای از قدرت، ابزاری کارآمد برآورد شده است. هالستی در فصل ششم کتاب «سیاست بین‌الملل» به این موضوع اشاره کرده است. به باور او در نظام سیاسی که اقتدار مرکزی مشروعی برای فرمان‌راندن بر اعضای جامعه ندارد، واحدهای دارای حاکمیت برای دستیابی به هدف یا دفاع از آن‌ها با نفوذ باید از چانه‌زنی به عنوان ابزاری کارآمد استفاده کنند. با توجه به اینکه دولت اول یکی از این سه شیوه عمل را از دولت دوم انتظار دارد: دولت دوم عمل مشخصی را در آینده انجام دهد؛ دولت دوم عمل مشخصی را در آینده انجام ندهد و دولت دوم عملی را ادامه دهد که اکنون انجام می‌دهد؛ ممکن است از این شش روش برای کاربست نفوذ استفاده شود: تشویق، پیشنهاد پاداش، دادن پاداش، تهدید به تنبیه، کاربست تنبیه‌های بدون خشونت و به‌کاربردن زور (Holsti, 1993:250-253). امروزه همه این روش‌ها را که برون‌دادهایی در حوزه عملیاتی دارند، ابزارهایی از سیاست خارجی در نظر می‌گیرند. برای

نمونه، کلوی هالستی چانه‌زنی دیپلماتیک را ابزاری کارآمد در سیاست خارجی می‌داند (هالستی، ۱۳۶۷: ۵۳۳). دیدگاه‌های دیگری نیز به کارگرفتن تحریم‌ها را تنبیه به دور از خشونت، یک مدل از ابزار سیاست خارجی در نظر می‌گیرند که البته ریشه در سیاست‌گذاری‌های داخلی دارد (Morgan & Schwebach, 2008: 261). ایده‌هایی چون نفوذ آموزشی و قدرت نرم نیز به‌عنوان گونه‌های جدیدتری از ابزارهای سیاست خارجی محسوب می‌شوند که در عصر ارتباطات کارکردهای مهمی دارند (Amirbek & Ydyrys, 2014:516). باید توجه داشت این ابزارها به‌صورت آماده و از پیش تعیین‌شده در دسترس تصمیم‌گیران سیاست خارجی نیستند. سیاست‌گذاران در طول فرایندهای داخلی و خارجی، نیازمند تعریف ابزارسازی^۱ به‌عنوان یک فرایند^۲ هستند. این موضوع از درون دو کارکرد به‌دست می‌آید: نخست، ارتقای توانمندی‌ها برای ایجاد ابزارهای جدید. برای نمونه، اقتصاد زمانی ابزار سیاست خارجی محسوب می‌شود که علاوه بر رفع نیازهای داخلی، سرریز آن در سطح خارجی در قالب ارائه کمک‌های خارجی، سرمایه‌گذاری مستقیم، تحریم به‌واسطه وابستگی و کارکردهایی مانند آن، تحقق‌پذیر باشد. در برخی موارد نیز ظرفیت‌های بالقوه‌ای وجود دارند و ابزارسازی^۳ این ظرفیت‌ها می‌تواند یاریگر سیاست خارجی باشد. برای نمونه، برخی کشورها کمک‌های خارجی بشردوستانه را در یک فرایند ابزارسازی، با کارکردهای امنیتی همراه کرده‌اند (Brown, 2016:19). عامل‌های دیگری مانند حقوق بشر، حقوق بین‌الملل، دموکراسی، مذهب و ایدئولوژی را امروز شاهد هستیم که در این فرایند به یک ابزار سیاست خارجی تبدیل شده‌اند. در حقیقت فرایند ابزارسازی واسطه‌ای میان به‌کارگرفتن تصمیم‌های سیاست خارجی و کاربست این تصمیم‌ها در نظر گرفته می‌شود و بازخوردهای آن در فرایند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری نیز بسیار مؤثر است. میزان اثرگذاری و کارکردهای ابزارهای سیاست خارجی می‌تواند بر تصمیم‌های گرفته‌شده و تأثیر آن‌ها تأثیر بگذارد. از سویی، باید توجه داشت ابزارها، خود از منابع سیاست خارجی نشأت گرفته و چگونگی کاربست آن‌ها نیز به میزان زیادی به منابع سیاست خارجی وابسته است. در شکل ۱ کارکرد ابزارسازی در فرایند سیاست خارجی کشورها نشان داده شده است.

-
1. Instrument building
 2. Process
 3. Instrumentalization

Source: (Authors)

بازیگری فعال ایران در آسیای مرکزی به واسطه تاجیکستان

ایرانیان و تاجیکان تجربه‌ای از روابط تاریخی را در تجربه هم‌زیستی چند هزار ساله خود دارند. از این دیدگاه، نگاه حاکمان ایرانی به ژئوپلیتیک پارسی‌زبانان آسیای مرکزی همواره نگاهی راهبردی بوده است. از دوره قاجار به بعد، شاهد نداشتن ایران در زمینه نفوذ در آسیای مرکزی بوده‌ایم. آقامحمدخان قاجار اگرچه تلاش‌هایی برای تصرف بخارا و دیگر مناطق ورارود صورت داد، بی‌ثباتی‌ها در شمال شرق کشور در آن زمان اجازه این موضوع را نداد (САИДОВ, 2019: 107) و این روابط تا بعد از فروپاشی اتحاد شوروی به عقب افتاد. باید گفت است نگاه ایران به این منطقه در بستر توسعه روابط پیرامونی دنبال می‌شد که با حضور سلطه اتحاد شوروی در عمل، این سطح از روابط نیز امکان‌پذیر نبود. در سال ۱۹۹۱ ایران سازگار با تحول در ژئوپلیتیک مناطق شمالی، تغییر رویکرد داد و احیای روابط با ژئوکالچر پارسی‌زبانان را در دستور کار قرار داد که پیش از این در افغانستان آغاز کرده بود. در این دوره، ایران نخستین کشوری بود که سفارت خود را در شهر دوشنبه باز کرد و در زمان کوتاهی بیش از ۱۰۰ سند همکاری با این جمهوری امضا کرد. برای نمونه، در سفر سال ۱۹۹۲ رحمان نبی‌اف به تهران، پنج سند مهم بین دو کشور امضا شد که دو مورد مربوط به همکاری‌های اقتصادی و بازرگانی بود. در سفر امام‌علی رحمان به تهران نیز که چند سال بعد از آن انجام شد ۸ سند دیگر امضا شد. همچنین در جریان بازدید معاون اول رئیس‌جمهوری ایران از دوشنبه در سال ۱۹۹۶ نیز ۱۱ تفاهم‌نامه در حوزه همکاری‌های صنعتی، کشاورزی، مخابراتی، بانکی، گمرکی، حمل‌ونقل، آموزش و فرهنگی در میان دو کشور امضا شد

(Mahmoudi, 2014: 73). در سال ۱۹۹۷ نیز امضای ایران پای توافق صلح مهم‌ترین سند مشترک با تاجیکستان بود. این رویکرد در سال‌های پس از استقلال با هدف احیای جایگاه ایران در منطقه آسیای مرکزی در کنار کشورهای قدرتمندی مانند چین و روسیه بود (Ионова, 2015:70). مرحله نخست این رویکرد در سال‌های ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۷ است. البته در همین دوره برخی واگرایی‌ها نیز وجود داشت که در پرتو تلاش‌های تاجیکستان برای وابسته‌نشدن به ایران در سال‌های نخست استقلال قابل ارزیابی است. تغییر عنوان رسمی زبان از پارسی تاجیکی به تاجیکی و احیانشدن الفبای نیاکان از جمله برون‌دادهای این موضوع است (Majidi & Khademi, 2018:480).

در این دوره جنگ داخلی در تاجیکستان به واسطه برخی عامل‌های درونی و میراث برجا مانده از اتحاد شوروی شکل گرفت. تحولات ناشی از تأثیرهای برنامه‌های پرسترویکا^۱ در تاجیکستان دولت و جامعه را به دو گروه مخالفان و موافقان اصلاحات تقسیم کرده بود. حزب کمونیست تاجیکستان که قدرت اصلی را در این کشور در دست داشت رهبر مخالفان محسوب می‌شد. در مقابل حزب کمونیست که دولت را هم در اختیار داشت گروه بزرگی از سازمان‌ها و احزاب تازه تأسیس قرار گرفته بود که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به سازمان ملی رستاخیز، حزب دموکرات، سازمان لعل بدخشان و حزب نهضت اسلامی اشاره کرد که ائتلاف نیروهای ملی اسلامی نام گرفت. این مجموعه در ۱۱ مه ۱۹۹۲ موفق به تشکیل دولت ائتلافی شد، اما نتوانست در مقابل تهاجم نیروهای محافظه‌کار (کمونیست‌ها و مخالفان اصلاحات) ایستادگی کند. سرانجام دولت ائتلافی در ۱۱ دسامبر ۱۹۹۲ سقوط کرد و کشور در آتش جنگ داخلی غوطه‌ور شد (Mousavi, 2003: 53-54). در این دوره، اسلام‌گرایان و برخی از دیگر اعضای جبهه متحد مخالفان، سلاح و آموزش‌های نظامی را از حزب اسلامی گلبدالدین حکمتیار و جبهه شمال دریافت می‌کردند که زیر نظر احمد شاه مسعود متشکل از گروهی از تاجیک‌ها بودند (Epkenhans, 2016: 11). در این دوره نیز نیروهای جبهه شمال از برخی حمایت‌های ایران برخوردار بودند (Malejacq, 2017: 879). ایران در این دوره همچنین حمایت‌های درخور توجهی از اردوهای تاجیکان در افغانستان در حوزه کمک‌های بشردوستانه و در حوزه ابزارهای دیپلماتیک و پوشش رسانه‌ای حمایت‌های قابل توجهی را از طرف مخالفان ارائه می‌داد (Mesbahi, 1997: 150). با وجود این، اوج نقش‌آفرینی ایران را می‌توان در فرایند صلح دید.

ایران نخستین بار در سال ۱۹۹۲، زمانی که جنگ شدت نگرفته بود، پیشنهاد ابتکار صلح را به طرف روسی اعلام کرده بود. در این دوره مسکو در واکنش به پیشنهاد ایران به روشنی اعلام

کرد که تاجیکستان منطقه امنیتی و حوزه منافع ملی روسیه محسوب می‌شود و پیشنهاد میانجیگری ایران را به‌طور کامل رد کرد. در این دوره، یک دلیل مخالفت روسیه با این پیشنهاد این بود که مسکو روی قدرت مخالفان حساب نمی‌کرد. در سال ۱۹۹۳ در سفر آندری کوزیرف^۱ به تهران، او اعلام کرد پیشنهاد ایران در مسکو بررسی خواهد شد. در اواخر همان سال، بعد از برخی ابتکارهای ایران در قالب سازمان ملل متحد و سران کشورهای اکو، یوگنی پریماکف^۲، رئیس سازمان اطلاعات خارجی روسیه ضمن سفر به تهران، نخستین بار از تمایل روسیه برای اجرای ابتکار ایران نسبت به صلح تاجیکان ابراز تمایل کرد (Vaezi, 2010:216-221). سرانجام نیز نخستین دور گفت‌وگوهای صلح به ابتکار ایران و روسیه میان نمایندگان حکومت تاجیکستان به رهبری امامعلی رحمان‌اف، رئیس شورای عالی و اتحاد مخالفان به رهبری سیدعبدالله نوری ۵ آوریل ۱۹۹۴ در مسکو برگزار شد. در دور بعدی گفت‌وگوها در تهران، توافق‌نامه آتش‌بس میان دوطرف امضا شد و در مورد آزادی زندانیان سیاسی و زندانیان جنگی در این دور گفت‌وگوها توافق‌هایی شد و آتش‌بس سه‌ماهه در نتیجه این گفت‌وگوها از ۲۰ اکتبر ۱۹۹۴ آغاز شد (Vonborecke, Buschkow & Manutscharjani 2002: 222-224). پس از هفت دور گفت‌وگو، نسخه نهایی سازش‌نامه صلح تاجیکان در سال ۱۹۹۷ که شامل دادن ۳۰ درصد از قدرت به نیروهای مخالفان می‌شد، با ضمانت ایران و روسیه و سازمان ملل متحد امضا شد.

این موضوع نفوذ درخور توجهی به ایران در تاجیکستان و به‌طور کلی در آسیای مرکزی داد. در حقیقت روسیه در این دوره، نقش و جایگاه ایران به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای تأثیرگذار در منطقه آسیای مرکزی را پذیرفت. همین پذیرش زمینه‌ای برای توسعه روابط آینده فراهم کرد. مرحله دوم از مشارکت فعال ایران در تاجیکستان در سال ۱۹۹۷ و با سفر رئیس جمهوری وقت ایران به تاجیکستان آغاز شد. در این دوره، ایران توسعه روابط اقتصادی و سیاسی با دولت تاجیکستان و سرمایه‌گذاری در بازسازی این کشور را در دستور کار قرار داد. بر این اساس برای اجرای طرح‌های زیرساختی و راهبردی گسترده‌ای در تاجیکستان همچون تونل انزاب، معروف به تونل استقلال، در دیدار سیدمحمد خاتمی و امامعلی رحمان توافق شد. پس از آن نیز ایران طرح بزرگی در حوزه انرژی را در سد و نیروگاه سنگ توده-۲ تعریف کرد (АБДУЛЛО, 2013: 192-194). این طرح با توجه به ایجاد ظرفیت امکان صادرات برق تاجیکستان به افغانستان و جبران کسری برق تولیدی در این جمهوری بسیار اهمیت دارد (Zibakalam & Goodarzi, 2015:88). در ادامه این فرایند نیز از سال ۲۰۰۶ و پس از دیدار محمود احمدی‌نژاد با امامعلی رحمان، ژئوپلیتیک تاریخی تاجیکستان مورد تأکید دوطرف قرار

1. Andrei Kozyrev
2. Yevgeny Primakov

گرفت. پس از آن احیای برخی روابط فرهنگی پارسی مانند نوروز و شکل‌گیری محور پارسی میان ایران، تاجیکستان و افغانستان، تاجیکستان را چرخشگاهی برای بهره‌مندی ایران از ژئوپلیتیک آسیای مرکزی قرار داد (ДОДИХУДОЕВ & НИЯТБЕКОВ, 2008: 154). برخی دیدگاه‌ها نیز شکل‌گیری این محور را با مفهوم پاکس ایرانیکا^۱، معادل صلح ایرانی در نظر گرفتند که در برابر ایده پان‌ترکیسم در آسیای مرکزی به‌عنوان یک گروه سیاسی و فرهنگی شکل گرفت (ЛАУМУЛИН, 2011:148).

برآیند این رویکرد از سوی ایران به تدریج سبب شد در مرحله نخست ابزارهایی در سیاست خارجی ایران نسبت به تاجیکستان و آسیای مرکزی به وجود بیاید. ایران نخستین بار تصویر خود به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای را در آسیای مرکزی ترسیم کرد و برون‌داد آن را نیز در تعریف منافع راهبردی در تاجیکستان دنبال کرد. در فضای میدانی نیز ایران با اجرای طرح‌هایی بزرگ و راهبردی مانند سد و تونل، توانمندی‌های اقتصادی و فنی خود را اثبات کرد. در حوزه ایدئولوژیک نیز فعالیت حزب نهضت اسلامی در تاجیکستان با حمایت ایران به‌عنوان تنها حزب اسلام‌گرای قانونی و رسمی در آسیای مرکزی سه گزاره مهم را به بازیگران دیگر اثبات کرد: نخست، جمهوری اسلامی ایران فقط یک بازیگر شیعی نیست و قابلیت تعامل راهبردی با گروه‌های سنی‌مذهب را نیز دارد؛ دوم، الگویی از اسلام سیاسی معتدل برای مشارکت در ساختار سیاسی و جلوگیری از افراطی‌شدن رویکردهای اسلام سیاسی وجود دارد که تسری‌پذیر است؛ سوم، الگوی صلح تاجیکان و توسعه تاجیکستان به‌عنوان کشور پارسی‌زبان در صورت به‌رسمیت شناخته‌شدن نقش و جایگاه ایران، قابلیت تسری به مناطق دیگر، به‌ویژه با نگاهی راهبردی به افغانستان را دارد.

تحول در روابط ایران و تاجیکستان از سال ۲۰۱۵: تغییر وضعیت به انفعال

سال ۲۰۱۵ را می‌توان چرخشگاهی در روابط ایران و تاجیکستان در نظر گرفت که در آن وضعیت نقش‌آفرینی ایران در تاجیکستان از مشارکت فعال به یک روند انفعال و رکود تغییر یافت. این رویداد در نتیجه فرایند چندساله صورت گرفت که شروع آن را شاید بتوان در مرحله نخست در عامل‌های سیاست داخلی تاجیکستان در نظر گرفت که در نتیجه برخی عامل‌های خارجی تقویت و بازتولید شد. در سال‌های ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۶ بر اصول اساسی سازش‌نامه صلح دو بار خدشه وارد شد. در مرحله نخست، امام‌علی رحمان با اجرای برخی اصلاحات در سازش‌نامه صلح، توانست در سال ۱۹۹۹ بار دیگر نامزد انتخابات ریاست جمهوری و پیروز انتخابات شود. در ادامه نیز پس از برتری در انتخابات پارلمانی سال ۲۰۰۰ که بیش از ۸۰

درصد نمایندگان مجلس ملی از اعضای نیروهای اجرایی دولت بودند (Zartman, 2008:61)، در ژوئن ۲۰۰۳ نیز اصلاحات دیگری در اصل ۶۵ قانون اساسی تاجیکستان اجرا شد که دوباره اجازه نامزدی امامعلی رحمان در انتخابات ریاست جمهوری را برای دو دوره ۷ ساله دیگر تا سال ۲۰۲۰ می‌داد (Karagiannis, 2006:9). این موضوع به مرور منجر به تضعیف پایه‌های سازش‌نامه صلح تاجیکستان، به‌عنوان یک بستر ایجابی از ابزارهای سیاست خارجی ایران در تاجیکستان در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و حتی امنیتی شد.

ادامه این فرایند از سال ۲۰۱۱ و با تصویب دستورعمل موسوم به ۲۰-۳۲ شدت گرفت. در مارس ۲۰۱۲ یک پایگاه روسی به نام زوزدا^۲ (به معنای ستاره) اسنادی را منتشر کرد که نشان می‌داد، دیدار محرمانه‌ای در ۲۴ نوامبر ۲۰۱۱ میان امامعلی رحمان و سران نیروهای امنیتی تاجیکستان برگزار شده است و در آن پروتکلی محرمانه برای از میان برداشتن حزب نهضت اسلامی به تصویب رسیده است. ابزارهای اجرای این دستورعمل شامل مواردی مانند آزار و اذیت اعضای حزب، انتشار مقاله‌هایی علیه این حزب، ترس و اتهام به اعضای حزب در مورد شرکت در اعتراض‌های سال ۱۹۹۲ که منجر به جنگ داخلی شد، دستگیری و زندانی طولانی مدت اعضای حزب می‌شد (Lemon & Antonov, 2020: 9). این دستورعمل محرمانه اگرچه منتشر شد و انتظار می‌رفت فرایند اجرای آن متوقف شود، سرانجام در اوت ۲۰۱۵ شاهد فرستادن نامه‌ای از وزارت دادگستری جمهوری تاجیکستان به رهبری حزب نهضت اسلامی بودیم که خواستار توقف فعالیت‌های غیرقانونی این حزب شده بود. در این نامه با استناد به ماده ۳ قانون احزاب سیاسی، ناتوانی حزب نهضت اسلامی برای فعالیت به‌عنوان یک حزب ملی، فعالیت آن غیرقانونی اعلام شد (<https://asiaplustj.info>). این موضوع نیز سبب شد حزب نهضت اسلامی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین متحدان اسلام‌گرای ایران در تاجیکستان و نمادی از نقش‌آفرینی مثبت و سازنده ایران در فضای سیاسی و امنیتی تاجیکستان نیز از میان برداشته شود و در عمل بخش دیگری از ابزارهای راهبردی سیاست خارجی ایران در منطقه کارکردهای خود را از دست بدهد.

اوج این روند در تحولات سپتامبر ۲۰۱۵ و روندهای پس از آن است. پس از رخداد درگیری‌های مسلحانه مربوط به ژنرال عبدالحلیم نظرزاده، معاون وزارت دفاع تاجیکستان و پایان یافتن آن تحولات در دره رامیت، دولت تاجیکستان ابتدا ایران را به حمایت از کودتا متهم کرد و پس از آن، علاوه بر ممنوعیت فعالیت حزب، آن را تروریستی اعلام کرد و صدها نفر از

۱. بر اساس این دستورعمل محرمانه، حزب نهضت اسلامی باید در دوره‌ای کوتاه به‌طور کامل فعالیت خود را متوقف می‌کرد.

اعضای آن نیز به اتهام حمایت از کودتا بازداشت و محاکمه شدند (Lemon & Rahimi, 2020:267). پس از آن نیز بعد از حضور محی‌الدین کبیری، رهبر حزب نهضت اسلامی در کنفرانس وحدت اسلامی در دسامبر ۲۰۱۶ در تهران، دولت تاجیکستان اعتراض شدیدی به جمهوری اسلامی ایران کرد و ضمن بدتر شدن بیش از پیش روابط، بسته شدن مراکز فرهنگی ایران، توقف فعالیت کمیته امداد امام خمینی (ره) و حتی اعمال فشار بر ساکنان و شرکت‌های تجاری ایرانی در تاجیکستان آغاز شد و روابط دو کشور به پایین‌ترین سطح در سال‌های پس از فروپاشی اتحاد شوروی رسید (Anderson, 2019:31). در این دوره، مسائلی نیز در مورد دارایی‌های بابک زنجانی در تاجیکستان منتشر شد که به‌عنوان عامل تأثیرگذار در روابط دو کشور مطرح شد. این مسائل سبب شد ابزارهای کارکردی دیگری چون دیپلماسی عمومی نیز در چارچوب روابط دوجانبه به‌طور محسوس کارکردهای خود را از دست بدهد و ایران در صورت اراده در سطوح تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی نیز در گذار به فرایند کاربست تصمیم‌ها با مشکلات جدی روبه‌رو شود.

در کنار این موضوع یک عامل خارجی نیز تقویت‌کننده این محورها در سیاست داخلی تاجیکستان بود. دولت‌های یازدهم و دوازدهم از سال ۲۰۱۳ بیشتر توان دستگاه دیپلماسی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی را بر حل و فصل مسئله هسته‌ای در مذاکرات با کشورهای ۵+۱ گذاشت. این موضوع به‌صورت ایجابی به کاهش توجه به کشورهای آسیای مرکزی و به‌ویژه تاجیکستان منجر شد. در بستر این کم‌توجهی، موارد اختلافی مانند مسئله حزب نهضت اسلامی به تدریج توسعه یافت و به عامل اساسی در سردی روابط دو کشور تبدیل شد. پیش از این، رئیس‌جمهور تاجیکستان دست کم هر ۲ سال یک‌بار برای موضوع‌های مختلف به ایران سفر می‌کرد و رئیس‌جمهوری ایران نیز سفرهای متعددی به تاجیکستان داشت، ولی از سال ۲۰۱۳ به بعد امام‌علی رحمان هیچ سفری به تهران نداشته است ولی حسن روحانی در سال ۲۰۱۴ و بار دیگر در سال ۲۰۱۹ به این کشور سفر کرد. با برداشته شدن بخشی از تحریم‌ها پس از امضای برجام، جریان اصلی تجارت خارجی به‌سمت کشورهای غربی گرایش پیدا کرد و مؤلفه‌های فرهنگی ایرانی نیز در چارچوب گفت‌وگوهای سیاسی اعتدال کم‌رنگ شدند.

بسترهای بازگشت ایران به بازیگری فعال

با خروج ایالات متحد آمریکا از برجام از سال ۲۰۱۸ و کارکردنداشتن چارچوب ۴+۱، ایران سیاست نگاه به شرق را در پیش گرفت. در این میان باید نگاه ویژه‌ای نیز به همکاری‌های ایران و روسیه در سوریه داشت که به همگرایی دوجانبه منجر شد. سیاست خارجی ایران در پاسخ به یک نیاز طبیعی، نگاه به شرق را جایگزین روند پیشین با هدف موازنه با رویکردهای فشار حداکثری دونالد ترامپ در دستور کار قرار داد (Rezaei, 2018:52-54). این رویکرد

همچنین به تقویت رویکردهای اوراسیایی ایران در پرتو همکاری با روسیه منجر شد. در این چارچوب ایران روندی از افزایش روابط نهادگرایانه با کشورهای آسیای مرکزی را در دستور کار قرار داد که از دهه ۱۹۹۰ در قالب عضویت کشورهای آسیای مرکزی در اکو آغاز کرده بود.

این موضوع با توافق ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی تقویت شد. توافق همکاری میان ایران و این اتحادیه در سال ۲۰۱۶ و پس از سفر ولادیمیر پوتین به تهران، نخستین بار مطرح شد و در سال ۲۰۱۸ به امضای موافقت‌نامه تجارت ترجیحی بین دو طرف منجر شد. این توافق همچنین از سال ۲۰۱۹ و پس از تصویب در پارلمان کشورهای عضو اجرا شد (Rasulinjejad & Орлова, 2020: 186-187). پس از آن نیز در بستر فعال‌سازی راهروهای حمل‌ونقل با مشارکت آسیای مرکزی، ایران رویکردهای ژئواکونومیک خود در برابر کشورهای آسیای مرکزی را بیش‌ازپیش تقویت کرد. در سال ۲۰۰۴ رؤسای جمهور ایران، قزاقستان و ترکمنستان راهروی ریلی شرق خزر را در اینچه‌برون افتتاح کردند. ایران همچنین تفاهم‌نامه حمل‌ونقل چندجانبه را با چین و برخی کشورهای آسیای مرکزی امضا کرد و در کنار آن توافق‌نامه عشق‌آباد را نیز دوباره فعال کرد که از سال ۲۰۱۱ راکد مانده بود. در ساختار جدید این توافق‌نامه، کشورهای جدیدی چون هند و قزاقستان نیز عضو شدند (Rahimi & Heydari, 2020). پس از آن سازوکارهای اجرایی راهروی بین‌المللی شمال-جنوب با محوریت استفاده جمهوری‌های آسیایی مرکزی از بندر راهبردی چابهار فعال شد. برخی کشورهای آسیای مرکزی از جمله تاجیکستان در این فرایند نسبت به حضور در بندر چابهار و استفاده از مسیر ایران برای حمل‌ونقل بین‌المللی ابراز علاقه کردند. در جریان سفر سال ۲۰۱۹ سراج‌الدین مهرالدین، وزیر امور خارجه تاجیکستان به تهران مسئله بهره‌مندی تاجیکستان از بندر چابهار به‌عنوان اصل مهم مورد توجه قرار گرفت (<https://asiaplustj.info>). این روندها به مشارکت فعال‌تر ایران در فرایند همگرایی اوراسیایی منجر شد که کشورهای آسیای مرکزی، مانند تاجیکستان بخشی از آن بودند.

در کنار این، با افزایش هزینه‌های سردی روابط برای تهران و دوشنبه، دو کشور از مارس ۲۰۱۹ روند جدیدی از بهسازی روابط را در دستور کار قرار دادند. حرکت تحولات افغانستان به سوی بی‌ثباتی لزوم همکاری در این حوزه را برای دو کشور ایجاب می‌کرد. در تاجیکستان نیز امامعلی رحمان در آستانه انتقال قدرت بود. از این دیدگاه، بهبود روابط با همه شریک‌ها و پذیرش ساختار جدید یک گزاره اصلی برای وی محسوب می‌شد. ایران نیز پس از موفق‌نشدن برای عضویت دائم در شانگهای، آرای ممتنع تاجیکستان در سازمان ملل و نیز ائتلاف‌های موقتی این کشور با عربستان سعودی و برخی بازیگران دیگر، علاقه‌مند به ادامه این شرایط نبود. روند این بهبود روابط با انتصاب سفیران جدید آغاز شد. ایران و تاجیکستان هر دو

معاونان وزیران خارجه را به‌عنوان سفیران جدید معرفی کردند که نشان از ارتقای سطح روابط داشت. در همین حال سفر سال ۲۰۱۹ حسن روحانی به تاجیکستان برای شرکت در نشست سیکا و دیدار او با امامعلی رحمان نیز در ادامه این روند صورت گرفت. پس از آن نیز کمیسیون‌های مشترک اقتصادی دو کشور پس از چند سال رکود دوباره فعال شدند و روابط دو کشور در روند بازبازی قرار گرفت (Lemon & Rahimi, 2019: 1). البته این روند پایدار نبوده و همچنان چالش‌هایی مانند مسئله حزب نهضت اسلامی در مسیر بازبازی روابط وجود داشت. مجموع شرایط، به‌کارگرفتن سیاست نگاه به شرق و مشارکت ایران در فرایند همگرایی اوراسیایی، افزایش هزینه‌های سردی روابط برای دو طرف و آغاز روند بازبازی روابط با تاجیکستان، فضای مناسبی برای احیای نقش آفرینی فعال ایران در تاجیکستان به وجود آورده است. با این حال این بستر مستلزم برنامه‌ریزی مناسب و به‌ویژه توجه به مقوله ابزارسازی در سیاست خارجی جدید ایران در تاجیکستان برای خروج روابط از رکود و احیای نقش فعال ایران در آسیای مرکزی با محوریت تاجیکستان است.

ضرورت‌های خروج از رکود از دیدگاه ابزارسازی

اگرچه به‌نظر می‌رسد در ایران در سطح راهبردی (منابع سیاست خارجی) و همچنین در سطوح تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری بسترهای لازم به‌صورت نسبی برای خروج نقش آفرینی از رکود فراهم آمده است، ارتباط درست نداشتن میان سطوح تصمیم‌گیری و کاربست تصمیم‌ها به دلیل نبود ابزارهای کافی، نتوانسته است به برون‌دادهای مطلوبی منجر شود. این موضوع در مرحله نخست به بازتولید برخی اختلاف‌ها منجر شده است. برای نمونه، می‌توان به احضار سفیر تاجیکستان به وزارت امور خارجه برای دو بار در یک هفته به دلیل «اتهام‌های بی‌اساس واردشده و رفتار غیرمسئولانه تلویزیون دولتی تاجیکستان» به جمهوری اسلامی ایران اشاره کرد (https://mfa.ir). در مرحله دوم نیز این امر سبب کندی روند احیا و بهسازی روابط به سطوح پیش از سال ۲۰۱۵ شده است. از این دیدگاه توجه به برخی الزام‌ها در فرایند ابزارسازی در سیاست خارجی ضروری است.

نخست، جمهوری اسلامی ایران باید با توجه به حساسیت‌ها، روند احیای ابزارهای پیشین یا ایجاد ابزارهای جدید را بر پایه منافع مشترک دوجانبه فراهم کند. شروع بازبازی روابط از روابط تجاری و اقتصادی یک گام جدی و خردمندانه تهران در این زمینه بود. در کنار این فرایند باید سازوکار سیاسی ضمانتی برای کاهش خطرپذیری تجارت و سرمایه‌گذاری با هدف اثرگذاری و بهبود سطح مبادلات تجاری تدبیر شود. بر اساس آمار ارائه‌شده سازمان توسعه تجارت، مبادلات تجاری ایران و تاجیکستان در سال ۲۰۱۶ مبادلات تجاری دو کشور ۱۰۳،۶ میلیون دلار بوده است و در سال ۲۰۱۹ این رقم به ۳۲،۹ میلیون دلار کاهش یافته است

(<https://tpo.ir>). بنابراین به کارگرفتن تدابیر جدی برای خروج از این روند ضروری به نظر می‌رسد. توسعه همکاری‌های مشترک مانند راهروی حمل‌ونقل کتای (قرقیزستان- تاجیکستان- افغانستان- ایران) و نیز مشارکت مؤثر تاجیکستان در راهروی شمال- جنوب با فراهم آوردن تسهیلات برای این جمهوری نیز از الزام‌های این حوزه محسوب می‌شود.

در کنار این روند احیای روابط اقتصادی، بازیابی نگاه فرهنگی ایران به تاجیکستان به عنوان گزینه‌ای مهم در محور کشورهای پارسی‌زبان نیز باید با محوریت همکاری در روند صلح افغانستان، بازگشایی دوباره مراکز فرهنگی ایرانی و تأسیس نهادهای جدید، توسعه روابط نخبگان فرهنگی و به‌طور کلی تحرک بیشتر در دیپلماسی فرهنگی را در دستور کار قرار داد. این موضوع می‌تواند ضمن تکمیل وجهه روابط اقتصادی، به بازسازی تصویر ایران در فضای افکار عمومی تاجیکستان نیز یاری رساند. این روند نیز مستلزم توسعه روابط سیاسی در سطح کلان است.

در سطح بالاتر نیز به نظر می‌رسد احیای روابط سیاسی با فعال‌سازی سازوکارهای دوجانبه و چندجانبه از الزام‌های دیگر خروج از رکود محسوب می‌شود. در این زمینه، افزایش روابط و دیدارهای سیاسی مقام‌های بلندمرتبه دو کشور، به ویژه در سطح رؤسای جمهور می‌تواند در دستور کار قرار بگیرد. در کنار این موضوع، صف‌بندی‌های مشترک در موضوع‌های منطقه‌ای و بین‌المللی نیز می‌تواند سطحی از همگرایی سیاسی را به‌عنوان ابزار سیاست خارجی در اختیار جمهوری اسلامی ایران قرار دهد. از جمله این موضوع‌ها می‌توان به مشورت‌های سیاسی و دوجانبه تهران و دوشنبه در حوزه آینده افغانستان اشاره کرد. همچنین پیوستن شهروندان کشورهای آسیای مرکزی به داعش که نگرانی‌ها را در این کشورها از جمله تاجیکستان تقویت کرده است (Akhavan Kazemi, Sadeghi & Lotfi, 2018:12). ایران می‌تواند در زمینه مبارزه با داعش و گروه‌های تروریستی و نیز بازگشت شهروندان تاجیک از سوریه و عراق همکاری مناسبی با دولت تاجیکستان داشته باشد. حضور در صف‌بندی‌های مشترکی با چین و روسیه مانند سازمان همکاری شانگهای نیز می‌تواند به نوعی بازتولید کارکردهای سیاسی را در برداشته باشد. در این چارچوب تحولات افغانستان و سقوط دولت اشرف غنی به‌عنوان یک حوزه مشترک همسایگی که همکاری امنیتی پیرامون آن برای هر دو کشور اهمیت راهبردی دارد نیز فرصت اساسی محسوب می‌شود. ایران و تاجیکستان در این چارچوب در زمینه‌هایی مانند همکاری مشترک در زمینه مدیریت جریان پناهجویان، مقابله با قاچاق مواد مخدر، تبادل اطلاعات در حوزه‌های مختلف، مبارزه با تروریسم با خاستگاه افغانستان، مشارکت در بازسازی و توسعه افغانستان طرح‌های مشترک دو و چندجانبه تعریف کنند. در همان حال، به روابط ایران و ازبکستان نیز در شرایط جدید این کشور پس از ریاست جمهوری شوکت میرضیایف و روند بهبود روابط ازبکستان و تاجیکستان نیز باید توجه داشت. در کنار این موارد، موضع

اصولی ایران نسبت به فرایند انتقال قدرت در تاجیکستان نیز می‌تواند زمینه‌های جدیدی برای همکاری دو کشور، به‌ویژه با روی کارآمدن دولت‌های جدید در تهران و دوشنبه فراهم آورد. سرانجام در بالاترین سطح، ایران باید طرح جامع و دقیق سیاسی و امنیتی چندجانبه با هدف حل و فصل دائمی مسئله حزب نهضت اسلامی در روابط ایران و تاجیکستان ارائه دهد. درحقیقت تا زمانی که مسئله حزب نهضت اسلامی در روابط ایران و تاجیکستان به‌صورت کامل حل نشده است، نمی‌توان پایداری در روابط تهران و دوشنبه را انتظار داشت. رکود در این مسئله نیز می‌تواند به تهدید امنیت هستی‌شناختی ایران، به‌عنوان یک کشور اسلامی با رسالت حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش و اسلامی منجر شود و بازیابی قوای حزب نهضت اسلامی در اروپا در قالب ائتلاف‌های سیاسی مخالفان مانند «پیمان ملی»، می‌تواند مسائل جدیدی در روابط دو کشور پدید آورد و زمینه پیچیدگی بیشتر مسئله روابط دوجانبه را فراهم کند. در این چارچوب چندجانبه پیشنهادی، روسیه اصلی‌ترین بازیگر سوم محسوب می‌شود و بستر حقوقی، سیاسی و گفتمانی آن نیز می‌تواند بر سازش‌نامه صلح ۱۹۹۷ سازگار باشد. به بیان دیگر، بازسازی یک بستر گفتمانی جدید برپایه تجربه ۵ سال در ۷ دور مذاکرات صلح تاجیکستان با مشارکت فعال ایران و روسیه، می‌توان دوباره ظرفیت‌های جدیدی را برای حل مسئله حزب نهضت اسلامی تاجیکستان ایجاد کرد.

نتیجه

سیاست خارجی برگرفته از منابعی است که در فرایندهای تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری تکوین یافته و سرانجام در قالب کنش‌های رفتاری پدیدار می‌شود. تبدیل تصمیم‌ها به کنش‌های رفتاری به‌واسطه ابزارهایی صورت می‌گیرد که در عمق و سطوح مختلف وجود دارند. از این دیدگاه، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در تاجیکستان یک دوره نقش‌آفرینی فعال را سپری کرده است. در این دوره که از دهه ۱۹۹۰ آغاز شد، به‌واسطه پیوندهای تاریخی و فرهنگی، جمهوری اسلامی ایران ابتدا بسترهای روابط سیاسی را در تاجیکستان با تأسیس سفارت و شناسایی استقلال این جمهوری به‌عنوان اولین کشور، فراهم آورد. در ادامه در جنگ داخلی، با حمایت‌های ایجابی از اتحاد نیروهای مخالفان و ارائه ابتکار عمل در گفت‌وگوهای صلح، توانست زمینه‌ای حقوقی، سیاسی و گفتمانی برای توسعه ابزارهای سیاست خارجی در تاجیکستان ارائه دهد. مهم‌ترین این ابزارها تثبیت نقش سیاسی به‌عنوان کفیل صلح، الگوسازی از حزب نهضت اسلامی به‌عنوان یک گروه اسلام‌گرای معتدل در ساختار رسمی سیاسی دولت تاجیکستان و گسترش ابزارهای اقتصادی و فرهنگی در دوره پس از صلح بود.

به تدریج زمینه‌هایی نیز برای کم‌اثر شدن ابزارهای سیاست خارجی ایران در تاجیکستان به وجود آمد. این روند با کاربست اصلاحات پیاپی در قانون اساسی تاجیکستان و بروز تناقض‌ها

با سازش‌نامه صلح آغاز شد، به تضعیف حزب نهضت اسلامی و سرانجام ممنوعیت فعالیت آن در تاجیکستان منجر شد. پس از تحولات سپتامبر ۲۰۱۵ نیز با تروریستی اعلام‌شدن این حزب و بروز مسائلی مانند دارایی‌های بابک زنجانی، روابط دو کشور سردی بی‌سابقه‌ای را تجربه کرد که برون‌داد آن در قالب کاهش چشمگیر روابط اقتصادی، توقف فعالیت‌های تجاری و زیرساختی ایران در تاجیکستان و توقف فعالیت نهادهای فرهنگی ایرانی در این جمهوری شد. در روند این تحولات، بسیاری از ابزارهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران کارکردهای خود را از دست داده‌اند. این موضوع موجب شد با وجود اراده سیاسی دو کشور برای بازیابی و احیای روابط از سال ۲۰۱۹، بروز و ظهور اختلاف‌های جدید به ناپایداری روند بهبود روابط منجر شود و روند آن را نیز کند کند. از این دیدگاه، جمهوری اسلامی ایران در جهت گذار از دوره واگرایی و احیای یک روند پایدار از روابط همگرایانه، با تأکید بر مؤلفه‌های سیاسی باید به احیای ابزارهای سیاست خارجی خود به ترتیب در سطوح اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و حل‌وفصل دائمی مسئله حزب نهضت اسلامی با اتکا به میراث سیاسی، حقوقی و گفتمانی سازش‌نامه صلح اقدام کند.

در این چارچوب، نخستین مرحله از بازیابی و احیای مؤلفه‌های سیاسی در روابط جدید، با محوریت ابزارهای ایجابی مانند توسعه مبادلات تجاری و وابستگی متقابل اقتصادی صورت می‌پذیرد. در این فرایند نیز در طول گفت‌وگوها، بازگشایی دوباره مراکز فرهنگی ایرانی و به‌کارگرفتن دیپلماسی فرهنگی فعال و ارتقایافته، می‌تواند زمینه‌ساز تثبیت شرایط جدید باشد. این موضوع به‌ویژه با توجه به نقش و تأثیر تصویر برساخته شده از دو کشور می‌تواند به بازتولید روند احیای روابط منجر شود. همچنین در سطحی بالاتر نیز در حوزه روابط سیاسی و صف‌بندی‌های مشترک، به‌ویژه با تمرکز بر ثبات و امنیت در آینده افغانستان، دو کشور منافع نزدیکی را به اشتراک می‌گذارند که بستری از همگرایی باثبات را فراهم می‌آورد. نگاه به ابزارسازی در این فرایند نیز می‌تواند زمینه‌ساز ثبات در روند همگرایی روابط شود. در آخرین سطح پس از یک فرایند اعتمادسازی متقابل در حوزه‌های کارکردی و تسری روند همگرایی به حوزه‌های سیاسی، می‌توان یک بستر چندجانبه از گفت‌وگوها را برای حل‌وفصل دائمی اختلاف نظرها در مورد حزب نهضت اسلامی، به‌عنوان سخت‌ترین مسئله در روابط دوجانبه اجرا کرد. در این گفت‌وگوها تعدیل دیدگاه‌های دوطرف، ارائه ضمانت‌های اجرایی، بازگشت به برخی مفاد سازش‌نامه صلح ۱۹۹۷ و برخی ملاحظات دیگر باید در نظر گرفته شوند. در چنین فرایندی شاهد احیای نقش‌آفرینی فعال ایران در آسیای مرکزی به‌واسطه توسعه روابط با تاجیکستان خواهیم بود.

Reference

- Akhavan Kazemi, Masoud, Sadeghi, Seyed Shamsedin, Lotfi, Kamran (2018), "Analysis of the Socio-Political Context of Daesh's Presence in Central Asia (from the Threat of Infiltration to the Reality of Presence)", **Central Eurasian Studies**, Vol. 11, No. 1, pp. 1-21 [in Persian] (doi:10.22059/JCEP.2018.137298.449615).
- Amirbek, Aidarbek, Ydyrys, Kanat (2014), "Education and Soft Power: Analysis As An Instrument Of Foreign Policy", **Procedia - Social and Behavioral Sciences**, No. 143, pp. 514-516 (doi: 10.1016/j.sbspro.2014.07.428).
- Anderson, Lukas (2019), "Iran's New Cultural Nationalism: Iranian Cultural Diplomacy in Tajikistan", **Central Asian Affairs**, Vol. 6, No. 1, pp. 21-46 (doi: 10.1163/22142290-00601002).
- Asia- Plus (2019), "Tajikistan Can Get Access to Iran's Chabahar Port", Available at: <https://asiaplustj.info/en/news/tajikistan/politics/20190606/tajikistan-can-get-access-to-irans-chabahar-port> (Accessed on: 24/1/2021).
- Atanassova-Cornelis, Elena (2010), "Foreign Policy Instruments and Factors for Policy Change: Japan's Security 'Normalization' Reconsidered", **Asian Journal of Social Science**, Vol. 38, No. 2, pp. 279- 306 (doi: 10.1163/156853110X490944).
- Brown, Stephen (2016), "The Instrumentalization of Foreign Aid under the Harper Government", **Studies in Political Economy**, Vol. 97, No. 1, pp. 18- 36 (doi: 10.1080/07078552.2016.1174461).
- Ebrahimi, Morteza, Navakhti Moghaddam, Amin, Osuli, Ghasem (2021), "The Determinative Factors of Iran's Relation with the Central Asian Republic from Political Economy Perspective (Case Study: Turkmenistan and Tajikistan)", **Central Eurasian Studies**, Vol. 13, No. 2, pp. 325-344 [in Persian] (doi: 10.22059/JCEP.2020.301612.449922),
- Epkenhans, Tim (2016), **The Origins of the Civil War in Tajikistan: Nationalism, Islamism and Violent Conflict in Post-Soviet Space**, London: Lexington Book.
- Holsti, K. J (1988), "Bargaining Theory and Diplomatic Reality", Translated by Masoud Tarem Sari, **Foreign Policy**, No. 8, pp. 533-570 [in Persian].
- Holsti, K. J (1993), "Applying Foreign Policy: Power, Ability and Influence", Translated by Bahram Mostaghimi, **Law and Political science**, Vol. 29, No. 0, pp. 233-255 [in Persian].
- Ipek, Pinar (2013), "Ideas and Change in Foreign Policy Instruments: Soft Power and the Case of the Turkish International Cooperation and Development Agency", **Foreign Policy Analysis**, Vol. 11, No. 2, pp. 173- 193 (doi: 10.1111/fpa.12031).

- Iran's Ministry of Foreign Affairs (2020), "Tajik ambassador summoned to Foreign Ministry", Available at: <https://mfa.ir/portal/newsview/611698>, (Accessed on: 21/3/2021) [in Persian].
- Iran's Trade Promotion Organization, no date, "Business Statistics of Selected Markets", Available at: <https://tpo.ir>, (Accessed on: 25/3/2021) [in Persian].
- Karagiannis, Emmanuel (2006), "The Challenge of Radical Islam in Tajikistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami", **Nationalities Papers**, Vol. 34, No. 1, pp. 1- 20 (doi: 10.1080/00905990500504806).
- Lemon, Edward, Antonov, Oleg (2020), "Authoritarian Legal Harmonization in the Post-Soviet Space", **Democratization**, Vol. 27, No. 7, pp. 1-20 (doi: 10.1080/13510347.2020.1778671).
- Lemon, Edward, Rahimi, Omid (2019), "A Thaw Between Tajikistan and Iran, But Challenges Remain", **Eurasia Daily Monitor**, Vol. 16, No. 98, pp. 1-3.
- Lemon, Edward, Rahimi, Omid (2020), "Exclusion, Enmity, and the Normalization of the Exception: The September 2015 Incidents and the Development of Sovereign Dictatorship in Tajikistan", **Central Asian Affairs**, Vol. 7, No. 3, pp. 267–292 (doi: 10.30965/22142290-bja10009).
- Mahmoudi, Morteza (2014), "Tajikistan's Economic Interactions with Iran and Future Prospects of Bilateral Relations in Recent Decades", **Research letter of International Relations**, Vol. 6, No. 24, pp. 61-88 [in Persian].
- Majidi, Mohammadreza, Khademi, Gholamreza (2018), "Change and Replacement of the Alphabet of the Ancestors (Farsi) in and after the Soviet Era in Tajikistan", **Central Eurasian Studies**, Vol. 11, No. 2, pp. 469-489 [in Persian] (doi: 10.22059/JCEP.2019.204730.449643).
- Malejacq, Romain (2017), "From Rebel to Quasi-State: Governance, Diplomacy and Legitimacy in the Midst of Afghanistan's Wars (1979–2001)", **Small Wars and Insurgencies**, Vol. 28, No. 4, pp. 867- 886 (doi:10.1080/09592318.2017. 1322332).
- Menon, A., Sedelmeier, U (2010), "Instruments and Intentionality: Civilian Crisis Management and Enlargement Conditionality in EU Security Policy", **West European Politics**, Vol. 31, No. 1, pp. 75-92 (doi: 10.1080/ 01402380903354106).
- Mesbahi, Mohiaddin (1997), "Tajikistan, Iran, and the International Politics of the 'Islamic Factor'", **Central Asian Survey**, Vol. 16, No. 2, pp. 141-158 (doi: 10.1080/0263493970840098).
- Morgan, Clifton, Schwebach, Valerie (2008), "Economic Sanctions as an Instrument of Foreign Policy: The role of Domestic Politics",

- International Interactions**, Vol. 21, No. 3, pp. 247- 263 (doi: 10.1080/03050629508434868).
- Mousavi, Seyed Rasoul (2004), **Tajikistan Peace According to Documents**, Tehran: Documentation and Research Center of Ministry of Foreign Affairs [in Persian].
- Rahimi, Omid, Heydari, Ali (2020), "How Iran and Turkey Compete in Central Asian Trade", Available at: <https://thediplomat.com/2020/02/how-iran-and-turkey-complete-in-central-asian-trade/> (Accessed on: 24/1/2021).
- Rezaei, Farhad (2018), **Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement: Politics of Normalizers and Traditionalists**, London: Palgrave Macmillan.
- Tasnimnews (2018), "Tajik Political Activist: Babak Zanjani's Money and Saudi Dollars Are the Main Reason for the Coldness of Iran-Tajikistan Relations", Available at: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1397/04/19/1772704> (Accessed on: 21/3/2021) [in Persian].
- Vaezi, Mahmoud (2010), **Mediation in Central Asia and the Caucasus: The Experience of the Islamic Republic of Iran**, Tehran: Institute for Political and International Studies [in Persian].
- Vonborcke, Astrid, Buschkow, walentin, Manutscharjan, Aschot (2002), **Civil War of Tajikistan (1992-1997)**, Translated by Ladan Mokhtari and Ali Rahmani, Tehran: Institute for Political and International Studies [in Persian].
- Zartman, Jonathan (2008), "Negotiation, Exclusion and Durable Peace: Dialogue and Peacebuilding in Tajikistan", **International Negotiation**, No. 13, pp. 55- 72 (doi: 10.1163/138234008X297931).
- Zibakalam, Sadegh, Goodarzi, Mahnaz (2015), "Energy Security and Tajikistan's Open- Door Policy: Position of Iran in Tajikistan's Economic-Commercial Relations", **Central Eurasian Studies**, Vol. 6, No. 12, pp. 75-94 [in Persian] (doi: 10.22059/JCER.2013.35151).
- АБДУЛЛО, Рашид, (2013), ПРЕЗИДЕНТЫ ИРАНА И ТАДЖИКСКО-ИРАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ, ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И КАВКАЗ, Том 16, Выпуск 3, Страницы: 188-200.
- Азия-Плюс, (2015), Вазорати адлия аз ҲНИТ қатъи фаъолиятро талаб намуд, <https://asiaplustj.info/tj/news/tajikistan/politics/20150828/vazorati-adliya-az-nit-ati-faoliyat-ro-talab-namud>, Таърихи Дастрасӣ: 2021/1/24.
- ДОДИХУДОЕВ, Хуршед, НИЯТБЕКОВ, Вафо, (2008), ТАДЖИКИСТАН — ИРАН: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА, ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И КАВКАЗ, Том 56, Выпуск 2, Страницы: 152-161.

- Ионова, Е, (2015), Таджики-иранские отношения сегодня, Россия и новые государства Евразии, Номер. 2, Страницы: 108-113.
- ЛАУМУЛИН, Мурат, (2011), ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И РАХ IRANICA: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЗАИМОВЛИЯНИЕ, ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И КАВКАЗ, Том 14, Выпуск 2, Страницы: 125-148.
- Расулинежад, Э., Орлова, О. (2020), Торгово- экономическая интеграция Евразийского Экономическою союза и Исламической Республики Иран как направления международной деятельности ЕАЭ, Московский Экономический Журнал, Но. 10, Страницы 172-194, (doi: 10.24411/2413-046X-2020-10699).
- САИДОВ, СУЛТОН, (2019), НАҚШИ ЭРОН ДАР УМУРИ СИЁСИ ВА ТАҲКИМИ МУНОСИБАТҲОИ ДИПЛОМАТИ БО ХОНИГАРИҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗИ ДАР АСРҲОИ XVIII-XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX (БАР МАБНОИ САРЧАШМАҲО), ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА, Номер. 5, Страницы: 106-122.

